

УДК 347.122

Анікіна Галина Володимирівна –

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права

Galina V. Anikina –

candidate of juridical sciences,
assistant professor of the department of civil law and procedure
Khmelnitsky University of Management and Law
(8, Heroes Square Street, Khmelnytsky, Ukraine)

Поняття та ознаки цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи

В статті розкрито загальні ознаки цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи. З'ясовано, що цивільно-правовим відносинам, пов'язаним зі смертю фізичної особи притаманні також спеціальні ознаки, що визначають їх особливості, та дозволяють їх вирізнити серед інших цивільних правовідносин. Сформульовано поняття цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи.

Ключові слова: цивільно-правові відносини, смерть людини, суб'єкт права, інтерес, волевиявлення, особисті немайнові права, юридична фікція.

В статье раскрыты общие признаки гражданских правоотношений, связанных со смертью физического лица. Выяснено, что гражданско-правовым отношениям, связанным со смертью физического лица присущи также специальные признаки, определяющие их особенности и позволяют их выделить среди других гражданских правоотношений. Сформулировано понятие гражданских правоотношений, связанных со смертью физического лица.

Ключевые слова: гражданско-правовые отношения, смерть человека, субъект права, интерес, волеизъявления, личные неимущественные права, юридическая фикция.

G.V. Anikina The Concept and Features of Civil Legal Relations Connected with the Death of an Individual

The article deals with general features of civil legal relations connected with the individual's death. It has been found out that civil legal relations connected with the individual's death have also special features that define their peculiarities and distinguish them among other civil legal relations. It has been clarified that the first feature of civil legal relations connected with the individual's death is that the reason for their creating, changing, termination, suspension or renewal is a legal fact-action which is the individual's death. The individual's death shall be understood as an event of irreversible termination of the brain activities which causes the complete body's destruction and is characterized by the set of relevant and absolute features.

It has been proved that one of the features of civil legal relations connected with the individual's death is that creation of these legal relations does not depend on the person's will. In spite of the fact that the person attempts to interfere in natural processes, tries to accelerate or delay death it does not always lead to the expected result. That is why it is impossible to predict the beginning of this moment.

It has been established that a dead person is not a party to civil legal relations as at the moment of death he/she is not a subject of law but these relations are executed by other persons after his/her death.

The notion of civil legal relation connected with individual's death has been defined. It is understood as civil relations which arise, change or terminate because of the individual's death, aim at satisfying his/her interest which existed during the life, beginning of these relations cannot be predicted and they do not depend on the will of others.

Keywords: *civil legal relations, death of a person, subject of law, interest, will, personal non-property rights, legal fiction.*

Постановка проблеми. Приступаючи до дослідження поняття цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи, важливо зазначити що їм притаманні специфічні ознаки цивільно-правових відносин, які відрізняють їх від інших видів правових відносин, що виникають у суспільстві. До основних галузевих ознак цивільних правовідносин належать такі:

1) учасники цих правовідносин стосовно один одного виступають як юридично рівні суб'єкти, що володіють організаційно-правовою й майновою відособленістю;

2) вони являють собою правовий зв'язок, що складається з приводу матеріальних і нематеріальних благ;

3) відносини сторін урегульовані на принципах ініціативи учасників у встановленні правовідносин і диспозитивності правового регулювання;

4) учасники цивільних правовідносин виступають як носії суб'єктивних цивільних прав і обов'язків;

5) захист суб'єктивних прав і спонукає до виконання суб'єктивних обов'язків за допомогою впливу на матеріальну сферу учасників і, як правило, у позовному порядку;

6) підстави виникнення, зміни й припинення цивільних правовідносин значною мірою відрізняються від юридичних фактів в інших галузях права за видами, утриманням й характером правових наслідків [1, с. 75].

Цивільні відносини, пов'язані зі смертю людини, відповідають наведеним вище ознакам цивільно-правових відносин, однак мають і низку інших особливостей, які в сукупності дають можливість відокремити їх в окремий різновид.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання які стосуються окремих аспектів цивільно-правових відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи були предметом дослідження: О. Е. Старовойтової, А. А. Демічева, О. В. Ісаєнкової, Г. Б. Романовського, О. С. Капінус, М. М. Бакуліна, Є. М. Степанової,

В. М. Зоріна, Н. І. Неволіна, Н. О. Маргацької, Р. Є. Гукасяна, Д. А. Гудими, М. М. Малєїної, Р. О. Стефанчука, А. В. Соловійова, О. Р. Шишки тощо.

Невирішені раніше проблеми. Комплексного дослідження цивільно-правових відносин пов'язаних зі смертю фізичної особи не проводилося.

Мета. Метою статі є з'ясування ознак та визначення поняття цивільно-правових відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи.

Виклад основного матеріалу. Першою ознакою цивільних відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи є те, що підставою їх виникнення, зміни, припинення, призупинення чи поновлення є юридичний факт-подія - смерть фізичної особи.

Юридична енциклопедія визначає смерть фізичної особи як незворотне припинення основних життєвих функцій організму (кровообігу, дихання, діяльності центральної нервової системи), природний кінець існування всякої відокремленої живої системи [2, с. 534].

М. І. Ковальов вважає, що під смертю людини слід розуміти повне незворотне припинення діяльності кори головного мозку, зумовлене загибеллю його клітин, що констатуються комплексом розроблених сучасною медициною засобів і способів, які ймовірно і безсумнівно доводять, що настала смерть [3, с. 68]. На думку В. Е. Лапшина, смерть є неминучим явищем всього живого, в тому числі і людини. Смерть є однією з детермінуючих засад життя людини [4, с. 12].

О. Демичев та О. Ісаєнкова пишуть про смерть як про особливе правове явище, основною специфічною рисою якого є те, що в момент її настання саме існування суб'єкта права стає фікцією: померла людина припиняє своє існування як елемент об'єктивної реальності, але залишається частиною реальності правової [5, с. 86].

Більш конкретизовано момент смерті людини в Законі України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» вказівкою на смерть

мозку, тобто повну та незворотну втрату всіх його функцій [6].

На нашу думку, з погляду цивільного права, розуміння смерті фізичної особи повинно базуватися на загальноприйнятих медичних критеріях. Під поняттям «смерть» слід розуміти явище незворотного припинення життєдіяльності мозку людини, що, безсумнівно, призводить до гибелі організму в цілому та характеризується наявністю сукупності відносних (імовірних) і абсолютних (вірогідних) ознак.

Наступною ознакою цивільно-правових відносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи є те, що виникнення цих правовідносин не залежить від волі осіб, тому і передбачити певний момент їх виникнення неможливо. Навіть у випадку, коли мають місце дії, спрямовані на позбавлення життя людини, вони не завжди призводять до очікуваного результату – смерті. З цього питання заслуговує на увагу думка П. А. Розумного, який зазначає: «Як не дивно, але при вогнепальному пораненні в голову виживає багато постраждалих. Здавалося б, питання життя і смерті в разі такої важкої травми вирішене, але статистика НДІ нейрохірургії ім. М. М. Бурденко говорить про зворотне. У той час, як проста і неважка хвороба може призвести до зовсім несподіваного результату і навіть стати причиною смерті. Смерть неможливо спрогнозувати, навіть маючи великий обсяг вхідних даних про здоров'я людини, спадковість та інші фактори» [7].

Таким чином, хоча людина робить спроби втручатися у природні процеси, намагання пришвидшити чи відтермінувати смерть не завжди призводять до очікуваного результату. Подія смерті залишається поза сферою впливу людської волі людини. Отже, передбачити, в який момент настане смерть, отже й виникнуть цивільні відносини, пов'язані зі смертю людини, неможливо.

Наступною ознакою цих цивільних правовідносин, на наш погляд є те, що вони пов'язані з інтересами померлої фізичної особи, які існували за її життя.

В цивілістичній літературі переважає думка, що цивільна правоздатність фізичних осіб як здатність мати цивільні права та обов'язки виникає у фізичної особи з моменту

народження та припиняється моментом її смерті. Це означає, що в момент смерті фізична особа втрачає здатність мати будь-які суб'єктивні цивільні права та обов'язки. Відповідно до законодавства України в момент смерті людини припиняються також і її особисті немайнові права, оскільки в силу нерозривного зв'язку із особою-носієм не допускають правонаступництва. Таким чином, в момент смерті фізична особа назавжди втрачає значення для права.

Проте зустрічається протилежний погляд, так Р. Е. Гукасян стверджує, що соціальна роль індивіда не припиняється з його смертю. Особистість продовжує жити в пам'яті близьких людей і здійснювати на них вплив. Світла пам'ять про померлих оберігається різноманітними засобами, у тому числі й правовими [8, с. 62].

К. А. Флейшіць, вважає, що суспільство настільки зацікавлене в охороні особистості як носія індивідуальних ознак, схильностей і намірів, що вважає за необхідне охороняти прояви відповідних особистих інтересів навіть у той час, коли вже не існує їх носій [9, с. 77].

На думку І. А. Михайлової, померлий, тобто неіснуючий суб'єкт, ніякими правами володіти не може [10]. У своїх судженнях автор спирається на сформульовану в давнину фікцію: «Mortis momentum est ultimum vitae momentum» – «Момент смерті є останній момент життя» [11, с. 263].

Розглядаючи питання особистих немайнових прав, Р. О. Стефанчук виокремлює особисті немайнові права, які виникають у момент і з приводу смерті особи і належать її родичам. Зазначені права названі автором як посттанативні (від лат. «post» – після, та «thanatos» – смерть), тобто суб'єктивні цивільні права, які виникають або продовжують існування після смерті фізичної особи [12, с. 416]. Автор звертає увагу на те, що деякі із зазначених прав мають на меті виключно захист порушених прав померлої фізичної особи, інші – спрямовані як на подальше їхнє здійснення, так і на їх захист.

До таких прав автор відносить права членів сім'ї померлої особи, її близьких родичів та інших заінтересованих осіб, передбачені ч. 2 ст. 277 ЦК України; ч. 2 ст. 277 ЦК України; ч. 4 ст. 285 ЦК України; абз. 2 ч. 3

ст. 290 ЦК України; ч. 1 ст. 298 ЦК України, та низку інших посттанативних прав фізичної особи.

Справді, норми цивільного законодавства передбачають можливість захисту особистих немайнових благ близькими та родичами померлого. Тому виокремлення автором зазначеної категорії прав, які виникають у його родичів та близьких у момент та з приводу смерті, має важливе значення.

В. М. Савицький вважає, що після смерті людини представниками її інтересів є родичі [13, с. 311]. З наведеною позицією погодитись не можна. Як правильно зазначає в М. В. Гордон, родичі померлого не можуть бути його представниками, адже представництво є неможливим без особи, інтереси якої представляють [14, с. 74].

Д. А. Гудима вважає, що обговорення зазначеного питання є своєрідною провокацією, адже, з одного боку, загальновідомо, що у людини статус суб'єкта права припиняється внаслідок її смерті, з якою пов'язується повне припинення правоздатності та дієздатності, а з іншого – сучасне законодавство закріплює низку прав людини, реалізація яких не залежить від неї ані за життя, ані після смерті [15, с. 14]. Автор вважає за доцільне розглядати смерть фізичної особи як часткове (а не повне) припинення її правоздатності. На його думку, у частині юридичних обов'язків і тих суб'єктивних юридичних прав, які не може «мати» померла людина, її правоздатність зі смертю припиняється, а у частині інших суб'єктивних юридичних прав (на індивідуальний образ, поховання власного тіла, посмертне нагородження, посмертну реабілітацію, особистих немайнових, авторських прав тощо) – ні [15, с. 15]. Тобто автор вважає, що окремі права продовжують існувати і після смерті людини.

О. Р. Шишка вважає: «Невизнання прав за померлими людьми руйнує конструкцію спадкування за заповітом, тоді і заповіт не має юридичної сили, тобто з моменту смерті спадкодавця може не виконуватись», – зауважує автор [16, с. 502]. На його думку, незважаючи на те, що науковці заперечують існування прав у несуб'єкта права, де-факто та

де-юре такі права мають свій правовий механізм існування та регулювання у законодавстві [16, с. 490–491]. Науковець вважає померлу людину суб'єктом права з вадами суб'єктивного складу в елементах правоздатності та/або вадами в елементах суб'єкта цивільного права. Автор звертає увагу на те, що право на визначення долі свого тіла особа набуває саме з моменту смерті, автор доводить існування в померлої людини так званих фантомних прав [16, с. 494].

На нашу думку, померла особа ніякими правами володіти не може, адже в момент смерті перестає бути суб'єктом права.

Заслуговує на увагу позиція І. С. Ноя, який зауважує, що деякі інтереси померлої людини продовжують існувати і захищаються після її смерті. «Людині зовсім не байдуже при житті, що говоритимуть про неї після смерті», [17, с. 17] – стверджує автор. Такої ж думки дотримується В. Л. Суховерхий [18, с. 168].

Погоджуємось з думкою авторів, що людині не байдуже, хто успадкує належне їй майно, що відбуватиметься з її тілом після смерті, де її тіло віднайде свій останній спочинок, питання про увічнення її пам'яті, а також доля інших матеріальних та нематеріальних благ після її смерті тощо. Таким чином, людина прагне до реалізації своїх повноважень. Прагнення до реалізації своїх повноважень, у юридичній літературі визначається як інтерес [19, с. 117]. Вважаємо, що цей інтерес існує в людини за життя, а його реалізація є можливою та буде здійснюватися лише після її смерті іншими особами.

Законодавство визнає таке прижиттєве хвилювання фізичної особи щодо долі матеріальних і нематеріальних благ після смерті; і правові норми передбачають можливість висловлювати щодо них розпорядження.

Такими розпорядженнями є:

- право на призначення своїми спадкоємцями осіб, зазначених у абз. 2 ч. 1 ст. 1224 та ч. 1 ст. 1235 ЦК України;

- на позбавлення права на спадкування будь-якої особи з числа спадкоємців за законом (ч. 2 ст. 1235 ЦК

України), крім осіб, які мають обов'язкову частку у спадщині (ст. 1241 ЦК України);

- право на заповідальний відказ (ч. 1 ст. 1237 ЦК України);

- право заповідача на підпризначення спадкоємця (ст. 1244 ЦК України); інші права, передбачені законом;

- право у договорі особистого страхування призначити особу, до якої має перейти право на одержання страхової виплати у разі його смерті (ч.2 ст.1229 ЦК України), тощо. Заповідач може зобов'язати спадкоємця до вчинення певних дій немайнового характеру, зокрема щодо розпорядження особистими паперами, визначення місця і форми здійснення ритуалу поховання (ч.1 ст.1240 ЦК України);

- може висловити волевиявлення про згоду чи незгоду на проведення патологоанатомічного розтину (ст. 6 ЗУ «Про поховання та поховальну справу»);

- дозволити чи заборонити вилучення органів та/або тканин тіла, висловити побажання бути похованим у певному місці, за певними звичаями, поруч з раніше померлими чи бути підданою кремації (ст. 6 ЗУ «Про поховання та поховальну справу») [20];

- може дати письмову згоду або незгоду стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті (ст. 16 ЗУ «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» [6], тощо.

Чомусь на практиці у більшості випадків прийнято визначати долю майнових благ після смерті спадкодавця, забуваючи про особисті немайнові. На нашу думку, така практика є не зовсім вірною.

На нашу думку, людина може висловити за життя й інші побажання щодо особистих немайнових благ. Ми живемо у вік, коли надзвичайно розвиваються новітні наукові технології, які дозволяють впродовж тривалого часу зберігати тіло людини в незмінному вигляді. Наприклад, сьогодні закордоном серед знаменитостей є дуже поширеними випадки, коли люди висловлюють бажання бути замороженими після смерті, щоб у майбутньому, коли це стане можливим, повернутися до життя. За даними видання «The Sun», тіло знаменитого

мультиплікатора Уолта Діснея, який помер у 1966 році, з дня його смерті зберігається в кріокапсулі. Таке бажання щодо долі свого тіла після смерті висловила Брітні Спірс [21]. Почали заморожувати тіла, щоб ожити в майбутньому, й українці [22]. Вважаємо перелік побажань, які особа може висловити за життя щодо реалізації особистих немайнових інтересів після смерті не повинен обмежуватися переліком, визначеним у законодавстві.

Вважаємо, що єдиними умовами розпоряджень фізичної особи на випадок смерті повинна бути можливість їх реального виконання та фінансове забезпечення. Тому особа повинна залишити кошти для реалізації зазначеного волевиявлення або вказати, яка частина коштів зі спадкової маси може бути витрачена на виконання зазначеного волевиявлення та призначити його виконавця.

Відповідно до ст.1233 ЦК України визначає форму висловлення волевиявлення розпорядження на випадок своєї смерті – заповіт.

Заповіт сам по собі є способом захисту інтересів особи, коли вона вже померла, і не є суб'єктом права, а його воля знаходить свою реалізацію і після смерті. Погоджуємось з думкою Є. О. Харитонава, що заповіт – розпорядження з відкладальною умовою, оскільки набирає сили при настанні умови – смерті заповідача [23, с. 342].

Заповіт – спосіб захисту інтересів особи, коли вона вже померла і не є суб'єктом прав, а її воля знаходить свою реалізацію після смерті [24, с. 322–323].

В заповіті, особа може висловлювати своє волевиявлення не лише щодо долі майнових благ після її смерті але й розпорядження що мають немайновий характер. Особа може висловити побажання щодо ставлення до її тіла після смерті, дати згоду або заборонити проведення розтину, вилучення органів, висловити волевиявлення щодо способу і місця поховання, увічнення її пам'яті, призначити виконавця свого волевиявлення тощо.

Якщо ж особа за життя не здійснила такого розпорядження вважається, що її волевиявлення співпадає з законодавчо визначеним приписами. Тобто якщо

спадкодавець не залишив заповіт, він бажав щоб набуте ним майно після його смерті перейшло до спадкоємців за законом. Якщо не висловив позицію, щодо вилучення його органів для трансплантації, значить вважав за потрібне, щоб таке рішення приймали його найближчі родичі тощо.

Підсумовуючи вище зазначене, робимо висновок, що внаслідок смерті людини виникає низка прав та обов'язків в інших осіб, тобто цивільні правовідносини пов'язані зі смертю людини. Померла особа не їх учасником, оскільки в момент смерті перестає бути суб'єктом права, проте ці відносини пов'язані з інтересом померлої особи, що існував у неї за життя, а реалізовується іншими особами після її смерті. Отже, для цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю людини характерною є ознака, яка вирізняє їх – вони пов'язані з інтересом померлої фізичної особи який існував у неї за життя.

Висновки. Таким чином, цивільно-правовим відносинам, пов'язаним зі смертю фізичної особи, притаманні загальні ознаки цивільно-правових відносин, а також

спеціальні ознаки, що визначають їх особливості.

Такими ознаками є: 1) підставою виникнення, зміни, припинення є юридичний факт-подія – смерть фізичної особи; 2) учасники не можуть передбачити момент їх виникнення; 3) не залежать від волі учасників; 4) пов'язані з реалізацією інтересу померлої фізичної особи, що існував за її життя.

Спеціальні ознаки цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи, дозволяють їх виділити як самостійний різновид.

Узагальнюючи зазначене, можна визначити поняття цивільних правовідносин, пов'язаних зі смертю фізичної особи, як цивільних відносин, що виникають змінюються або припиняються у зв'язку зі смертю фізичної особи, спрямовані на задоволення її інтересу, що існував за життя, настання яких неможливо передбачити та не залежить від волі інших осіб.

Список використаних джерел:

1. Харитонов Е. О. Гражданское право: Частное право. Цивилистика. Физические лица. Юридические лица. Вещное право. Обязательства. Виды договоров. Авторское право. Представительство : учеб. пособие / Е. О. Харитонов, Н. А. Саниахметова. – К. : А.С.К., 2001. – 756 с.
2. Юридична енциклопедія : у 6 т. / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2001. – Т. 3. К–М. – 792 с.
3. Ковалев М. И. Право на жизнь и право на смерть / М. И. Ковалев // Советское государство и право. – 1992. – № 7. – С. 68–75.
4. Лапшин В. Е. Смерть как правовое явление : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / В. Е. Лапшин ; Владимирский юрид. институт ФСИН России. – Владимир, 2005. – 178 с.
5. Демичев А. А. Смерть с точки зрения права / А. А. Демичев, О. В. Исаенкова // Государство и право. – 2008. – № 8. – С. 86–89.
6. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини : Закон України від 16 липня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 41. – Ст. 377.
7. Розумный П. А. Так кто ж виновен? / П. А. Розумный [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.memoriam.ru/vsegda-li-prichina-smerti-sovpadaet-so-sledstviem-uk>.
8. Гукасян Р. Е. Правовая охрана памяти об умерших и предмет судебной защиты / Р. Е. Гукасян // Правоведение. – 1973. – № 1. – С. 61–66.
9. Флейшиц Е. А. Личные права в гражданском праве Союза ССР и капиталистических стран / Е. А. Флейшиц // Ученые труды Всесоюзного института юридических наук НКЮСССР. – Выпуск VI. – М., 1941. – С. 202–206.
10. Михайлова И. А. Возникновение и прекращение правоспособности физических лиц: новые аспекты [Электронный ресурс] / И. А. Михайлова. – Режим доступа : <http://www.lawmix.ru/comm/2362>.

11. Латинские юридические изречения / сост. Е. И. Темнов. – М. : Юристъ, 1996. – 400 с.
12. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – К. : КНТ, 2008. – 626 с.
13. Савицкий В. М. Государственное обвинение в суде / В. М. Савицкий. – М. : Изд. «Наука», 1971. – 343 с.
14. Гордон М. В. Наследование по закону и по завещанию / М. В. Гордон. – М. : Юрид. лит., 1967. – 119 с.
15. Гудима Д. Чи може померла людина бути суб'єктом права? / Д. Гудима // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали XVI регіональної науково-практичної конференції. Секція теоретико-правових наук; Львівський національний університет імені Івана Франка (8–9 лютого 2010 р.). – Львів, 2010. – С. 13–16.
16. Шишка О. Р. Право неіснуючого учасника цивільних правовідносин як правова фікція / О. Р. Шишка // Право та управління. – 2001. – № 1. – С. 489–511.
17. Ной И. С. Охрана чести и достоинства личности в советском уголовном праве / И. С. Ной. – Саратов : Изд. Саратовского ун-та, 1959. – 125 с.
18. Суховерхий В. Л. Личные неимущественные права граждан в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.712 / В. Л. Суховерхий ; Свердловский юрид. ин-т. – Свердловск, 1970. – 18 с.
19. Цивільне право України : навчальний посібник / ред. Р. О. Стефанчук, Ю. В. Білоусов, В. А. Ватрас, С. Д. Гринько [та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 532 с.
20. Про поховання та похоронну справу : Закон України від 10 липня 2003 року // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 7. – Ст. 47.
21. Брітні Спірс вирішила законсервуватися після смерті [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://postup.brama.com/usual.php?what=67849>.
22. Українці заради воскресіння заморожують свої тіла та записують душі на флешку [Електронний ресурс] // ТСН. – Режим доступу : http://tsn.ua/nauka_it/ukrayinci-zaradi-voskresinna-zamorozhuyut-svoyi-tila-ta-zapisuyut-dushi-na-fleshku.html.
23. Харитонов Є. О. Цивільні правовідносини : монографія / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova. – 2-ге, перероб. і доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.
24. Венедиктова И. В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве : монография / И. В. Венедиктова. – Х. : Точка, 2012. – 508 с.

References

1. E. O. Kharitonov, Grazhdanskoe pravo: Chastnoe pravo. Tsyvilitika. Fizicheskie litsa. Yuridicheskie litsa. Veshnoe pravo. Obyazatelstva. Vidi dogovorov. Avtorskoe pravo. Predstavitelstvo : ucheb. Posobie / E. O. Kharitonov, N. A. Saniakhmetova. – K. : A.S.K., 2001. – 756 p.
2. Yurydychna entsyklopediia : u 6 t. / za red. Yu. S. Shemchushenko. – K. : Ukr. entsykl. im. M. P. Bazhana, 2001. – T. 3 K – M. – 792 p.
3. M. I. Kovalev, Pravo na zhizn i pravo na smert / M. I. Kovalev // Sovetskoe gosudarstvo i pravo. – 1992. – No. 7. – Pp. 68-75.
4. V. Ye. Lapshin, Smert kak pravovoe yavlenie : dis. ... kand. jurid. nauk : 12.00.01 / V. Ye. Lapshin ; Vladimirovskiy yurid. Institute FSIN Rossii. – Vladimir, 2005. – 178 p.
5. A. A. Demichev, Smert s točki zreniya prava / A. A. Demichev, O. V. Isaenkova // Gosudarstvo i pravo. – 2008. – No. 8. – Pp. 86-89.
6. Pro transplantatsiiu orhaniv ta inshykh anatomichnykh materialiv liudyny : Zakon Ukrainy vid 16 lypnia 1999 r. // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 1999. – No. 41. – St. 377.
7. P. A. Rozumnyy, Tak kto zh vinen? / P. A. Rozumnyy [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.memoriam.ru/vsegda-li-prichina-smerti-sovpadaet-so-sledstviem-uk>.
8. R. E. Gukasyan, Pravovaya okhrana pamyati ob umershikh i predmet sudebnoy zashiti / R. E. Gukasyan // Pravovedenie. – 1973. – No. 1. – Pp. 61-66.

9. E. A. Fleyshits, Lichnie prava v grazhdanskom prave Soyuzu SSR i kapitalisticheskikh stran / E. A. Fleyshits // Uchenie trudi Vsesoyuznogo instituta yuridicheskikh nauk NKYuSSR. – Vipusk VI. – M., 1941. – Pp. 202-206.
10. I. A. Mikhaylova, Vozniknovenie i prekrashenie pravospособnosti fizicheskikh lits: novie aspekti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.lawmix.ru/comm/2362>.
11. Latinskie yuridicheskie izrecheniya / sost. E. I. Temnov. – M. : Yurist, 1996. – 400 p.
12. R. O. Stefanchuk, Osobysti nemainovi prava fizychnykh osib (poniattia, zmist, systema, osoblyvosti zdiisnennia ta zakhystu) : monohrafiia / R. O. Stefanchuk ; vidp. red. Ya. M. Shevchenko. – K. : KNT, 2008. – 626 p.
13. V. M. Savitskiy, Gosudarstvennoe obvinenie v sude / V. M. Savitskiy. – M. : Izd. "Nauka," 1971. – 343 p.
14. M. V. Gordon, Nasledovanie po zakonu i po zaveshaniyu / M. V. Gordon. – M. : Yurid. lit., 1967. – 119 p.
15. D. Hudyma, Chy mozhe pomerla liudyna buty subiekтом prava? / D. Hudyma // Problemy derzhavotvorennia i zakhystu prav liudyny v Ukraini : materialy XVI rehionalnoi naukovo-praktychnoi konferentsii. Sektsiia teoretyko-pravovykh nauk; Lvivskiy natsionalnyi universytet imeni Ivana Franka (8-9 liutoho 2010 r.). – Lviv, 2010. – Pp. 13-16.
16. O. R. Shyshka, Pravo neisnuiuchoho uchasnyka tsyvilnykh pravovidnosyn yak pravova fiktsiia / O. R. Shyshka // Pravo ta upravlinnia. – 2001. – No. 1. – Pp. 489-511.
17. I. S. Noy, Okhrana chesti i dostoinstva lichnosti v sovetskom ugolovnom prave / I. S. Noy. – Saratov : Izd. Saratovskoho un-ta, 1959. – 125 p.
18. V. L. Sukhovskiy, Lichnie neimushestvennie prava grazhdan v sovetskom grazhdanskom prave : avtoref. dis. ... kand. yurid. nauk : 12.712 / V. L. Sukhovskiy ; Sverdlovskiy yurid. in-t. – Sverdlovsk, 1970. – 18 p.
19. Tsyvilne pravo Ukrainy : navchalnyi posibnyk / red. R. O. Stefanchuk, Yu. V. Bilousov, V. A. Vatrash, S. D. Hrynko [ta in.]. – K. : Pravova yednist, 2009. – 532 p.
20. Pro pokhovannia ta pokhoronnu spravu : Zakon Ukrainy vid 10 lypnia 2003 roku // Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. – 2003. – No. 7. – St. 47.
21. Britni Spirs vyrishyla zakonservuvatysia pislia smerti [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu : <http://postup.brama.com/usual.php?what=67849>.
22. Ukraintsi zarady voskresinnia zamorozhuiut svoi tila ta zapysuiut dushi na fleshku [Elektronnyi resurs] // TSN. – Rezhym dostupu : http://tsn.ua/nauka_it/ukrayinci-zaradi-voskresinnya-zamorozhuyut-svoyi-tila-ta-zapisuyut-dushi-na-fleshku.html.
23. Ye. O. Kharytonov, Tsyvilni pravovidnosyny : monohrafiia / Ye. O. Kharytonov, O. I. Kharytonov. – 2-he, pererob. i dop. – Odesa : Feniks, 2011. – 456 p.
24. I. V. Venediktova, Okhraniaemiy zakonom interes v grazhdanskom prave : monografiya / I. V. Venediktova. – Kh. : Tochka, 2012. – 508 p.